

पहिले महायुद्ध (World War I)

पहिले महायुद्ध (WW I), ज्याला ग्रेट वॉर असेही म्हणतात, 28 जुलै 1914 ते 11 नोव्हेंबर 1918 पर्यंत चालले. WW I हे मित्र राष्ट्र आणि केंद्रीय शक्ती यांच्यात लढले गेले.

1. **मित्र राष्ट्रांचे** मुख्य सदस्य फ्रान्स, रशिया आणि ब्रिटन होते. युनायटेड स्टेट्स देखील 1917 नंतर मित्र राष्ट्रांच्या बाजूने लढले.
2. **केंद्रीय शक्तींचे** मुख्य सदस्य जर्मनी, ऑस्ट्रिया-हंगेरी, ऑट्टोमन साम्राज्य आणि बल्गेरिया होते.

युद्धाची कारणे (Causes of the War)

पहिल्या महायुद्धाला कारणीभूत ठरणारी एकही घटना घडली नाही. 1914 पर्यंतच्या वर्षामध्ये घडलेल्या अनेक वेगवेगळ्या घटनांमुळे हे युद्ध घडले.

1. **जर्मनीचे नवीन आंतरराष्ट्रीय विस्तारवादी धोरण:** 1890 मध्ये जर्मनीचा नवीन सम्राट, विल्हेल्म II याने आंतरराष्ट्रीय धोरण सुरू केले ज्याने आपल्या देशाला जागतिक महासत्ता बनविण्याचा प्रयत्न केला. जर्मनीला इतर शक्तींकडून धोका म्हणून पाहिले गेले आणि आंतरराष्ट्रीय परिस्थिती अस्थिर केली.
2. **म्युच्युअल डिफेन्स अलायन्सेस:** संपूर्ण युरोपमधील देशांनी परस्पर संरक्षण करार केले. या करारांचा अर्थ असा होता की जर एखाद्या देशावर हल्ला झाला तर मित्र राष्ट्रांनी त्यांचे रक्षण करणे बंधनकारक होते.
 - **ट्रिपल अलायन्स-1882 जर्मनीला** ऑस्ट्रिया-हंगेरी आणि इटलीशी जोडते.
 - ब्रिटन, फ्रान्स आणि रशियाचा बनलेला ट्रिपल एन्टेन्ट 1907 पर्यंत संपला.
 - अशा प्रकारे, युरोपमध्ये दोन प्रतिस्पर्धी गट होते.
3. **साम्राज्यवाद:** पहिल्या महायुद्धापूर्वी, आफ्रिका आणि आशियाचे काही भाग त्यांच्या कच्च्या मालामुळे युरोपीय देशांमधील वादाचे बिंदू होते. वाढती स्पर्धा आणि मोठ्या साम्राज्यांची इच्छा यामुळे संघर्षात वाढ झाली ज्यामुळे जगाला पहिल्या महायुद्धात ढकलण्यात मदत झाली.
4. **सैन्यवाद:** जगाने 20 व्या शतकात प्रवेश करताच, शस्त्रास्त्रांची शर्यत सुरू झाली. 1914 पर्यंत, जर्मनीमध्ये सैन्य उभारणीत सर्वाधिक वाढ झाली. या काळात ग्रेट ब्रिटन आणि जर्मनी या दोन्ही देशांनी आपल्या नौदलात भरघोस वाढ केली. सैन्यवादातील या वाढीमुळे युद्धात गुंतलेल्या देशांना ढकलण्यात मदत झाली.
5. **राष्ट्रवाद:** युद्धाचा बराचसा उगम बोस्निया आणि हर्झेगोव्हिनामधील स्लाव्हिक लोकांच्या यापुढे ऑस्ट्रिया हंगेरीचा भाग नसून सर्बियाचा भाग बनण्याच्या इच्छेवर आधारित होता. अशाप्रकारे राष्ट्रवादाने युद्धाला सुरुवात केली.
6. **आर्कड्यूक फ्रांझ फर्डिनांडची हत्या:** जून 1914 मध्ये, ऑस्ट्रिया-हंगेरीच्या सिंहासनाचा वारसदार आर्कड्यूक फ्रांझ फर्डिनांड बोस्नियामधील साराजेव्होला भेट देत असताना त्यांना गोळ्या घालण्यात आल्या. ऑस्ट्रियाऐवजी सर्बियाने बोस्नियावर नियंत्रण ठेवावे, असे वाटणाऱ्या सर्बियन व्यक्तीने त्याची हत्या केली. त्याच्या नेत्याला गोळ्या घालण्यात आल्याने, ऑस्ट्रिया-हंगेरीने सर्बियावर युद्ध घोषित केले. **परिणामी:**
 - रशियाची सर्बियाशी युती असल्याने त्यात सामील झाले.
 - त्यानंतर जर्मनीने रशियाविरुद्ध युद्ध घोषित केले कारण जर्मनीची ऑस्ट्रिया-हंगेरीशी युती होती.
 - तटस्थ बेल्जियमवर आक्रमण केल्यामुळे ब्रिटनने जर्मनीविरुद्ध युद्ध घोषित केले - ब्रिटनने बेल्जियम आणि फ्रान्स या दोघांचे संरक्षण करण्यासाठी करार केले होते.
 - युद्धादरम्यानच्या काही प्रमुख लढायांमध्ये मार्नेची पहिली लढाई, सोमेची लढाई, टॅनेनबर्गची लढाई, गॅलीपोलीची लढाई आणि व्हरडूनची लढाई यांचा समावेश होता.

युद्धाचे टप्पे (Phases of the War)

युरोप, आफ्रिका आणि आशियातील अनेक आघाड्यांवर संघर्ष विकसित झाला. दोन मुख्य परिस्थिती म्हणजे **पाश्चात्य आघाडी**, जिथे जर्मन लोकांनी ब्रिटन, फ्रान्स आणि 1917 नंतर अमेरिकन लोकांचा सामना केला. दुसरी आघाडी **पूर्व आघाडी** होती ज्यामध्ये रशियन लोक जर्मन आणि ऑस्ट्रो-हंगेरियन यांच्याशी लढले.

- 1914 मध्ये थोड्या जर्मन प्रगतीनंतर, पश्चिम आघाडी स्थिर झाली आणि एक लांब आणि क्रूर खंदक युद्ध सुरू झाले: ते **"विरोध युद्ध"** होते (पश्चिम आघाडी अचल राहिली). दरम्यान, पूर्व आघाडीवर जर्मन प्रगत झाले परंतु निर्णायकपणे नाही.
- **1917 मध्ये**, दोन घटनांनी युद्धाचा मार्ग बदलला: **युनायटेड स्टेट्स** मित्र राष्ट्रांमध्ये सामील झाले आणि रशिया, **रशियन क्रांतीनंतर**, संघर्ष सोडला आणि स्वतंत्र शांततेवर स्वाक्षरी केली.
- शेवटी 1918 च्या वसंत ऋतूमध्ये जर्मन आक्रमणानंतर, मित्र राष्ट्रांच्या प्रतिआक्रमणामुळे जर्मन सैन्याची निर्णायक माघार घेण्यात यश आले. जर्मनीच्या मित्र राष्ट्रांचा पराभव आणि विल्हेम II (जर्मन सम्राट) याला पदच्युत करणाऱ्या जर्मनीतील क्रांतीमुळे 11 नोव्हेंबर 1918 रोजी युद्धविरामावर स्वाक्षरी झाली.

युद्धाचे परिणाम (Consequences of the war)

1. आर्थिक परिणाम: पहिल्या महायुद्धात सहभागी देशांना खूप पैसे मोजावे लागले. जर्मनी आणि ग्रेट ब्रिटनने त्यांच्या अर्थव्यवस्थेच्या उत्पादनापैकी सुमारे 60% पैसा खर्च केला. देशांना कर वाढवावे लागले आणि त्यांच्या नागरिकांकडून पैसे घ्यावे लागले. युद्धासाठी आवश्यक असलेली शस्त्रे आणि इतर वस्तू खरेदी करण्यासाठी त्यांनी पैसेही छापले. त्यामुळे **युद्धानंतर महागाई वाढली**.

2. राजकीय परिणाम: पहिल्या महायुद्धाने चार राजेशाही संपुष्टात आणली: रशियाचा झार निकोलस दुसरा, जर्मनीचा कैसर विल्हेम, ऑस्ट्रियाचा सम्राट चार्ल्स आणि ऑट्टोमन साम्राज्याचा सुलतान यांना पायउतार व्हावे लागले.

- जुन्या साम्राज्यातून नवे देश निर्माण झाले. ऑस्ट्रिया-हंगेरी अनेक स्वतंत्र राज्यांमध्ये कोरले गेले.
- रशिया आणि जर्मनीने पोलंडला जमीन दिली. मध्यपूर्वेतील देश ग्रेट ब्रिटन आणि फ्रान्सच्या ताब्यात आले.
- ऑट्टोमन साम्राज्याचे जे उरले ते तुर्कस्तान बनले.

3. सामाजिक परिणाम: महायुद्धाने समाज पूर्णपणे बदलला. जन्मदर कमी झाला कारण लाखो तरुण मरण पावले (आठ दशलक्ष मरण पावले, लाखो जखमी, अपंग, विधवा आणि अनाथ). नागरिकांनी आपली जमीन गमावली आणि इतर देशांमध्ये पळून गेले.

- महिलांची भूमिकाही बदलली. कारखाने आणि कार्यालयांमध्ये पुरुषांची जागा घेण्यात त्यांचा मोठा वाटा होता. युद्ध संपल्यानंतर अनेक देशांनी महिलांना मतदानाच्या अधिकारासह अधिक अधिकार दिले.
- उच्च वर्गांनी समाजातील त्यांची प्रमुख भूमिका गमावली. तरुण मध्यम आणि निम्नवर्गीय स्त्री-पुरुषांनी युद्धानंतर आपला देश घडवण्याची मागणी केली.

4. व्हर्सायचा तह: 28 जून 1919 रोजी, व्हर्सायच्या तहावर स्वाक्षरी करून पहिले महायुद्ध अधिकृतपणे संपले. व्हर्सायचा तह हा जगाला दुसऱ्या युद्धात जाण्यापासून रोखण्याचा प्रयत्न होता.

- तथापि, युद्धाने इतर महत्त्वपूर्ण सामाजिक आणि वैचारिक बदल देखील घडवून आणले
- युद्ध जिंकलेली पण आपल्या भूभागावरील संघर्षाचा अनुभव न घेतलेली अमेरिका **पहिली जागतिक महासत्ता बनली**.
- पुरुषांच्या मोठ्या प्रमाणात एकत्रीकरणामुळे महिलांना कामगार दलात सामावून घेण्यात आले, जे महिलांच्या हक्कांसाठी एक मोठे पाऊल होते.
- सोव्हिएत क्रांतीचा विजय (रशियन क्रांती) आणि **युद्धानंतर आलेल्या सामाजिक संकटाने अनेक देशांतील कामगारांना** आंदोलन करण्यास प्रोत्साहित केले, क्रांतिपूर्व वातावरण तयार केले.

- युद्धादरम्यान अनुभवलेल्या आत्यंतिक राष्ट्रवादाने, साम्यवादी क्रांतीच्या भीतीने, काही देशांतील मध्यमवर्गीय लोकसंख्येला अत्यंत उजव्या बाजूला जाण्यास प्रोत्साहित केले. त्यामुळे फॅसिस्ट चळवळींचे केंद्र बनले.

5.लीग ऑफ नेशन्सची निर्मिती: लीग ऑफ नेशन्स हा एक आंतरराष्ट्रीय मुत्सद्दी गट होता जो पहिल्या महायुद्धानंतर देशांमधील वाद सोडवण्याचा मार्ग म्हणून विकसित झाला होता आणि ते उघड युद्धात उद्रेक होण्याआधी. युनायटेड नेशन्सचा एक अग्रदूत, लीगने काही विजय मिळवले परंतु यशाचा संमिश्र रेकॉर्ड होता.

भारत आणि WWI

ब्रिटनची माजी वसाहत असल्याने भारताने ब्रिटन आणि त्याच्या मित्र राष्ट्रांना जर्मनी आणि मित्र राष्ट्रांवर विजय मिळवून देण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावली, ही भूमिका अनेकदा दुर्लक्षित केली जाते.

- ब्रिटीश वसाहत असल्याने, भारतीय सैन्याने पहिल्या महायुद्धात युरोपियन, भूमध्यसागरीय आणि मध्य पूर्वेतील युद्धात मोठ्या संख्येने सैनिकांचे योगदान दिले.
- भारतीय सैन्याने पूर्व आफ्रिकेतील जर्मन साम्राज्याविरुद्ध आणि पश्चिम आघाडीवरही लढा दिला.
- त्यांनी फ्रान्स आणि बेल्जियम, मेसोपोटेमिया, इजिप्त, गॅलीपोली, पॅलेस्टाईन आणि सिनाईसारख्या विविध ठिकाणी सेवा दिली.
- पहिल्या महायुद्धात ब्रिटीशांची सेवा करणाऱ्या भारतीय सैनिकांपैकी ७० हजारांहून अधिक सैनिकांना आपले प्राण गमवावे लागले. सर क्लॉड ऑचिनलेक , भारतीय लष्कराचे कमांडर-इन-चीफ एकदा म्हणाले होते: "ब्रिटनकडे भारतीय सैन्य नसते तर ते युद्धांतून येऊ शकले नसते."
- भारताने ब्रिटनला त्यांच्या युद्धाच्या अपेक्षेने वर्चस्वाचा दर्जा आणि त्याबदल्यात गृहराज्यासाठी 100 दशलक्ष ब्रिटिश पौंड दिले.
- ब्रिटीशांनी भारतातून माणसे आणि पैसा गोळा केला, तसेच ब्रिटीश कर धोरणांद्वारे गोळा केलेले अन्न, रोख आणि दारूगोळा यांचा मोठा पुरवठा केला. त्या बदल्यात, इंग्रजांनी युद्धाच्या शेवटी भारताला स्वराज्य देण्याचे आश्वासन दिले जे अखेरीस दिले गेले नाही.
- तथापि, "सर्व युद्धे समाप्त करण्यासाठी युद्ध" उलटे झाले. अष्टपैलू कराराद्वारे जर्मनीची आर्थिक नासाडी आणि राजकीय अपमान सुनिश्चित करून, युद्धोत्तर समझोत्याने दुसऱ्या महायुद्धासाठी सुपीक मैदान उपलब्ध करून दिले.